Osmanlı Bilimi Araştırmaları
Studies in Ottoman Science

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Osmanlı Bilimi Araştırmaları 24, 1 (2023): 139-163
DOI: 10.26650/oba.1177031
Araştırma Makalesi / *Research Article*

Modern Felsefe, Bilim ve Teknoloji Terimlerinin Türkiye'ye Girişi Çerçevesinde Istılahat-ı İlmiye Encümeni (1913-1919)

The Committee for Scientific Terminology (Istılahat-ı İlmiye Encümeni, 1913-1919) and the Introduction of Modern Terms in Philosophy, Science, and Technology to Turkey

Ebubekir Keklik[1]

[1]Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Çankırı, Türkiye

ORCID: E.K. 0000-0002- 7982-8980

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ebubekir Keklik,
Çankırı Karatekin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Çankırı, Türkiye
E-posta/E-mail: ebubekirkeklik@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 19.09.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested: 18.10.2022
Son Revizyon/Last Revision Received: 12.11.2022
Kabul/Accepted: 15.11.2022
Online yayın/Published online: 06.01.2022

Atıf/Citation: Keklik, Ebubekir. "Modern Felsefe, Bilim ve Teknoloji Terimlerinin Türkiye'ye Girişi Çerçevesinde Istılahat-ı İlmiye Encümeni (1913-1919)." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 24, 1 (2023): 139-163.
https://doi.org/10.26650/oba.1177031

ÖZ

Başta Fransızca olmak üzere, Batı dillerinde kullanılan modern felsefe, bilim ve teknoloji terimleri on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Türkçeye girmeye başladı. Modern tıbbın Osmanlı ülkesine girmeye başlaması, hukuk ve siyaset alanında yeni terimlerin ortaya çıkışı, Batı dillerinde yazılan astronomi, coğrafya, jeoloji ve iktisatla ilgili eserlerin Türkçeye çevrilmesi, bu bilimlere ait terimlerin Türkçeye girişini hızlandırdı. Bu terimlerin bir kısmı basın-yayın ve ders kitapları yoluyla günlük konuşma diline de girdi. Ne var ki bu terimler Türkçeye ya aynen aktarılıyor ya da herkes yeni terimlere kendine göre bir karşılık buluyordu. Bu durum, hem Batı dillerinden tercüme edilen kitapların okunmasını çok zorlaştırıyor hem de çeşitli anlam karışıklıklarına sebep oluyordu. Bu sebeple ortak bir felsefe ve bilim diline duyulan ihtiyaç son dönem Osmanlı aydınlarının üzerinde önemle durdukları bir konu oldu. Bu konu ilk defa resmen II. Meşrutiyet döneminde ele alındı; bu dönemde doğrudan Maarif Nezareti tarafından, modern felsefe, bilim ve teknoloji terimlerine Türkçe karşılıklar bulmak ve tanımlar yapmak amacıyla 1913'te Istılahat-ı İlmiye Encümeni kuruldu. Üyeleri arasında Emrullah Efendi, Rıza Tevfik, Salih Zeki ve Ziya Gökalp gibi dönemin önde gelen bilim adamı, felsefeci ve düşünürlerinin bulunduğu Istılahat-ı İlmiye Encümeninin amacı Batı dillerinde kullanılan birçok bilimsel kavram ve terime Türkçe karşılıklar bulmak ve dört başı mamur bir *Kamus-ı Istılahat* hazırlamaktı. Encümen 1919 yılı başlarına kadar çalışmalarına aralıksız devam etti ve biri felsefeye, biri güzel sanatlara biri de genel bilimlere ait terimlerin bulunduğu üç farklı terimler sözlüğü yayımlandı. Sonuncusunda yalnızca A harfi ile başlayan terimler yer almaktaydı.

Anahtar sözcükler: Osmanlı modernleşmesi, Istılahat-ı İlmiye Encümeni, Kamus-ı Istılahat-ı İlmiye, felsefe terimleri, bilim terimleri, Türkçe

ABSTRACT

The modern philosophical, scientific, and technological terms used in

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Western languages began to enter Turkish at the end of the 18th century. The introduction of modern medicine into Turkey, the emergence of new issues in the fields of law and politics, and the translations of Western astronomical, geographical, geological, and economic works into Turkish accelerated the introduction of terms related to these sciences into Turkish. Some of these terms entered daily language through the press and textbooks. However, these terms either passed into Ottoman Turkish as they were or saw everyone coin different terms for each foreign one. These made the books translated from Western languages very difficult to read and caused various semantic problems. For this reason, the need for a common terminology in philosophy and science became one of the issues on which Ottoman intellectuals focused. This issue was formally discussed for the first time during the Second Constitutional Era. In 1913, the *Istılahat-ı İlmiye Encümeni* [Committee for Scientific Terminology] was established in order to find the Turkish equivalents for many scientific terms and concepts in modern philosophy, science, and technology terms. The members of the committee included eminent scientists, philosophers, and thinkers of the period such as Emrullah Efendi, Rıza Tevfik, Salih Zeki, and Ziya Gökalp. At the same time, the Committee aimed to prepare a full-fledged Turkish dictionary of scientific terms for scientific words of Western origin. The committee was active until the beginning of 1919 and published three terminology dictionaries: one on philosophy, one on the arts, and one on the general sciences, the latter included only the terms that start with the letter A.
Keywords: Ottoman modernization, *Istılahat-ı İlmiye Encümeni*, Turkish dictionary of scientific terms, philosophical terms, Turkish

Extended Abstract

The modern terms in philosophy, science, and technology that are used in Western languages began to enter Turkish at the end of the 18th century. The introduction of modern medicine into Turkey, the emergence of new issues in the fields of law and politics, and the translation of Western astronomical, geographical, geological, and economic terms into Turkish accelerated the process. The intensification of relations with the West and the beginning of translations from Western languages, especially after the Tanzimat, led Ottomans to recognize many new concepts of Western origin. Some of these terms also entered daily language through the press and textbooks. However, these terms either passed into Turkish as they were, or several different terms ended up being coined in Turkish by various individuals for one individual Western term. These made the books translated from Western languages very difficult to read and caused a number of semantic problems. For this reason, the need for a common philosophical and scientific language became one of the issues on which Ottoman intellectuals focused. This issue was formally discussed for the first time during the Second Constitutional Era. In 1913, the *Istılahat-ı İlmiye Encümeni* [Committee for Scientific Terminology] was established in order to decide how to find the Turkish equivalents for the many new terms and concepts in modern philosophy, science, and technology.

The Committee for Scientific Terminology was established within the Ministry of Education under the chairmanship of Emrullah Efendi, a former Minister of Education. The Committee had to focus on coining Turkish terms related to fine arts, science, and technology, especially areas related to philosophy. According to the third article of the Committee's regulations, the following branches of science were to be focused on for coining Turkish

terms: philosophy, mathematics, physics, history, geography, natural sciences, medical sciences, law, politics, linguistics, military arts, navigation, literature, art, music, agriculture, engineering, technology, mechanical engineering, mining engineering, and industry. Experts from all branches of science took place on the Committee as members based on their fields of expertise.

In the beginning, the committee met once a week in the *Darülfünun* [University] library, with members being paid one lira for each meeting. In addition, a bonus of half a lira would be paid to members for each chapter published. The committee met every two weeks after 1917. Changes in members of the committee were observed to occur over time for various reasons. The chairman of the committee was elected by a secret election among the members. One of three members who received the most votes in the secret election was appointed by the Minister of Education as the chairman of the committee. Members who did not attend three consecutive meetings were deemed to have resigned, and new members were appointed according to their fields of expertise.

According to Rıza Tevfik, a member of the Committee for Scientific Terminology, the committee's aim was to find Turkish equivalents for many scientific concepts and terms used in developed languages and to prepare a dictionary for Turkish scientific terms.

The committee examined ancient works in order to determine whether pre-existing Turkish equivalents could be found for the terms of Western origin. The members of the committee grew in number over time, with new members also joining the committee based on their field of expertise. The committee also endeavored to find terms regarding the military arts and religious sciences. The studies the Committee for Scientific Terminology carried out should also be noted to involve important steps that were taken toward creating a common scientific language in Turkey. However, the results expected from the committee's work were not obtained, and no common scientific language could be established.

The Committee for Scientific Terminology continued its work without interruption until the beginning of 1919 and published three glossaries: one for philosophy, one for the arts, and one for general science. Why the committee did not publish other glossaries than the ones mentioned above is unclear. However, the committee members were known to be experts in all branches of science and to have deliberated on how to determine the scientific terms. The work of the committee officially ended on March 16, 1919.

The Committee for Scientific Terminology prepared the following three dictionaries: a dictionary of philosophy terms; a dictionary of art terms, and a dictionary of general science terms including only those starting with the letter A.

Giriş

Türkçenin yakın dönem tarihi, Türkiye'nin modernleşme/Batılılaşma tarihinden ayrı ele alınamaz. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın modern Türk edebiyatı için söylediği "modern Türk edebiyatı bir medeniyet kriziyle başlar"[1] sözü Türk dili için de geçerlidir. Türkçe tartışmaları da bir "medeniyet kriziyle" başlar.

Türkçenin sadeleşme süreci, Türk yazı dilindeki değişim ve Türkçenin Cumhuriyet döneminde bir dil devrimine uzanan uzun dönüşüm tarihi çok sayıda araştırmaya konu olmuş, bu konuda çok sayıda ayrıntılı çalışma yapılmıştır.[2] Bu sebeple, elinizdeki makalede konunun bu yönü ele alınmayacaktır.

Türkçenin tarihinde, 'sadeleşme' kadar önemli bir diğer konu da bilim, felsefe ve teknoloji terimleri konusudur. Bilindiği gibi İslam medeniyetinin yaygın bilim dili Arapçaydı ve bilim terimleri Arapça olarak kurulmuştu.[3] Bununla birlikte Türklerin daha İslamiyet'i kabul ettikleri ilk dönemlerden itibaren Türkçe eserler verdiğini ve yerleşik Arapça terimlere Türkçe karşılıklar türettiğini vurgulamak gerekir. İslami dönem Türk edebiyatının ilk örneklerinden biri olan *Kutadgu Bilig*'de yaygın Arapça terimlerin yanı sıra Türkçe terimlerin de kullanıldığı, hatta hesap ve ticaretle ilgili terimlerin büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu görülmektedir.[4] Şermin Kalafat'ın *Kutadgu Bilig* üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmalara göre *Kutadgu Bilig*'de geçen hesap, muhasebe ve ticaretle ilgili terimlerin çoğunun Türkçe olduğu dikkati çeker.[5] Ayrıca Kalafat, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikleri ilk dönemlerden itibaren Uygur metinlerinde hesap, muhasebe ve ticaretle ilgili terimlerin

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* (İstanbul: Dergâh, 2000), 104.

2 Türkçenin sadeleşme tarihini ve Dil Devrimi'ni konu alan belli başlı çalışmalar için bkz. Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1972); Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi - Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995); Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Türk Dil Devrimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1963); Ragıp Özdem, "Tanzimat'tan Beri Yazı Dilimiz", *Tanzimat 1* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1999) içinde, 859-931; Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Sonra Dil Sorunu," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2 (İstanbul: İletişim, 1985), 314-332; Konur Ertop, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.2 (İstanbul: İletişim, 1985), 333-340; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev. Rekin Ertem, Şevket Serdar Türet ve Fahri Erdem (İstanbul: Kesit, 2009); Geoffrey Lewis, *Trajik Başarı - Türk Dil Reformu*, çev. Mehmet Fatih Uslu (İstanbul: Paradigma, 2007); Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010); Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008); Emmanuel Szurek, "Gouverner par les Mots - Une Histoire linguistique de la Turquie nationaliste" (Doktora tezi, École des hautes Études en Sciences sociales, Paris, 2013).

3 Levend, *Türk Dilinde Gelişme,* 69; Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev. İhsan Duru (İstanbul: Ayışığı, 2000), 80.

4 Bkz. Şermin Kalafat, "Kutadgu Bilig'de Geçen Bazı Hesap Terimleri," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11, 59 (2018): 138-152.

5 Şermin Kalafat, "Kutadgu Bilig'de Geçen İki Matematik Terimi Hakkında: Cebr ü Mukâbel(e) ve 'Aded-i cezrî," *Dil Araştırmaları,* 23 (2018): 159-172; Kalafat, "Kutadgu Bilig'de Geçen Bazı Hesap Terimleri," 138-152.

de Türkçe olduğunu örnekleriyle göstermektedir.[6] Öte yandan *Kutadgu Bilig* ve *Divânü Lügâti't-Türk*'te yer alan tıp terimlerinin sayıca önemli bir kısmının Türkçe kelimelerden türetilmiş olduğunu belirtmek gerekir.[7] Aynı şekilde söz konusu metinlerde yer alan dini terminolojinin de Türkçe olduğu görülür. Ne var ki bu Türkçe dini terminoloji, zamanla büyük oranda unutularak yerini Arapça-Farsça terimlere bırakmıştır.[8] Öte yandan takip eden yüzyıllarda Arapçanın bütün İslam dünyasında olduğu gibi Türkler arasında da bilim dili olarak yaygınlaşması, Türk bilim adamlarının eserlerini genellikle Arapça yazmasına yol açmış ve bu durum on dördüncü yüzyılda Anadolu'da Türkmen beylikleri ortaya çıkana kadar devam etmiştir.[9] Bilim ve sanat konusundaki eserlerin tamamının Arapça ve Farsça yazıldığı Anadolu Selçukluları döneminin sona ermesi ve Anadolu'da Türkmen beyliklerinin ortaya çıkmasıyla yeniden Türkçe eserler verilmeye, Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercümeler yapılmaya başlanmıştır.[10] Bu dönem, birçok alanda Türkçe bilimsel eserlerin yazıldığı ve yeni Türkçe terimler türetildiği bir zaman dilimidir.[11] Takip eden yüzyıllar içerisinde de birçok Türkçe bilimsel eserin kaleme alındığını, Osmanlı alimlerinin eserlerinde genellikle yaygın Arapça terimleri kullanmakla birlikte[12] Türkçe yeni terimler türetmeye de devam ettiklerini belirtmek gerekir.[13] Ne var ki on sekizinci yüzyıldan itibaren Batı'yla artan ilişkiler, Batı'daki bilimsel gelişmeleri takip etme zorunluluğu, özellikle Tanzimat'tan sonra ilişkilerin yoğunlaşması ve Batı dillerinden -başta Fransızca olmak üzere- çeviriler yapılmaya başlanması Batı kökenli birçok yeni kavramın Osmanlılar tarafından tanınmasına yol açmıştır. İhsan Fazlıoğlu'na göre bu dönemde modern eğitim kurumlarının açılması ve bu eğitim kurumlarında okutulacak kitapların Avrupa dillerinden tercüme edilmesi Türkçenin

6 Şermin Kalafat, "Uygur Sivil Belgelerindeki Hesapla İlgili Söz Varlığından Hareketle Uygurlarda Hesap Kavramı ve Kültürü," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7, 4 (2018): 2078-2118.

7 Zafer Önler, "Divânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Tıp Terimleri," *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* (İstanbul: Dergâh, 2019) içinde, 146-161.

8 Bunlardan bazıları şunlardır: ugan (kâdir), bayat (kadim), yalavaç (peygamber/resul), savçı (nebi), tapug (ibadet), yazuk (günah), yükünç (namaz), alkış (dua), kargış (beddua). Bkz. Zafer Önler, "Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler," *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* (İstanbul: Dergâh, 2019) içinde, 166-176.

9 Zafer Önler, "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı," *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* (İstanbul: Dergâh, 2019) içinde, 248.

10 Önler, "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl," 248; bu dönemden başlayarak Türkçe eserlerin sayısındaki artışın çeşitli sebeplerini örnekler üzerinden gösteren geniş bir araştırma için bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşumundaki Yeri ve Önemi," *Nazari Ufuk İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi* (İstanbul: Ketebe, 2022) içinde, 195-253.

11 Önler, "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl," 247-259; "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları," *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* (İstanbul: Dergâh, 2019) içinde, 260-286; "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri," *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* (İstanbul: Dergâh, 2019) içinde, 287-318; "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri," *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* (İstanbul: Dergâh, 2019) içinde, 319-370.

12 Fazlıoğlu, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki," 195-253.

13 Bir örnek için bkz. Şermin Kalafat, "Türkçede Sıra Dışı Bir Matematik Teriminin Semantik Yolculuğu: Kara Cümle," *Turkish Studies* 14, 4 (2019): 2425-2448.

tarihinde yeni bir dönem başlatmış, Türkçenin bir bilim dili olarak yaygınlaşmasına yardım etmiştir. Söz konusu çevirilerin o güne kadar yapıldığı gibi Arapçadan değil, Arapçada da karşılıkları bulunmayan bir kavramsal çerçevede yazılmış Avrupa dillerinden yapılması, yeni kavramlara yeni karşılıklar bulunmasını gerektirmiştir. Ancak Avrupa dillerinden Türkçeye tercümeler yapan Osmanlılar, genellikle yabancı terimlere Arapça köklerden karşılıklar türetmiş böylece "Arapçayı Avrupalılar nezdindeki Latinceye" benzetmişlerdir. Fazlıoğlu'na göre bu davranış "artık Arapçanın Osmanlı bilgini için Latince gibi ölü bir dil olduğunun kabulünü zımnen içermektedir".[14]

Osmanlı'da modern bilim, felsefe ve teknoloji terimlerine Türkçede ortak karşılıklar bulma ihtiyacının ortaya çıkışını, diğer birçok konu gibi, Osmanlı modernleşmesinden ve dolayısıyla askerî yenilgilerin de bir sebebi olarak gösterilen teknik-teknolojik yetersizlik sorununu aşma düşüncesinden ayrı ele almak mümkün değildir.[15] Nitekim Ergin'e göre de Osmanlı'da yeni terimler (ıstılah) türetme ihtiyacı, Batılılaşma hareketlerinin başladığı, Batı'nın yeni bilim ve fenlerinin ülkeye girdiği, mühendishanelerin açıldığı zamandan, kısacası Nizam-ı Cedit döneminden itibaren başlar.[16] Özellikle on sekizinci yüzyıldan itibaren modern tıbbın Osmanlı ülkesine girmeye başlaması, hukuk ve siyaset alanında birtakım yeni terimlerin ortaya çıkışı, Batı dillerinde yazılan astronomi, coğrafya, jeoloji ve iktisatla ilgili eserlerin Türkçeye çevrilmeye başlanması, bu bilimlere ait yabancı terimlerin Türkçeye girmesine yol açmış ve söz konusu terimlere Türkçe karşılık bulma ihtiyacını doğurmuştur.[17] Bununla birlikte Batı bilim, felsefe ve teknolojisine dair yeniliklerin Osmanlı ülkesine ithali ve dolayısıyla bunlarla ilgili terimlerin Türkçeye geniş çapta girişi on dokuzuncu yüzyılda başlar. Özellikle Tanzimat'tan sonra Batılı düşüncelerin Osmanlı okur-yazarları tarafından tanınmaya başlanması, çevirilerin artması, sosyal sorunların gazete ve dergilerde yer almaya başlaması birçok yeni kavramın hızla Türkçeye girmesine sebep olur. Ne var ki bu terimler Türkçeye ya aynen aktarılmakta ya da herkes yeni terimlere kendine göre bir karşılık bulmaktadır.[18] Öte yandan Batı dillerinden modern bilim ve felsefeye dair kitaplar

14 Fazlıoğlu, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki," 247.

15 İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak -Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul: Dergâh, 2016), 23.

16 Osman Nuri Ergin, *İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısiyle Türkiye Maarif Tarihi,* c.3-4 (İstanbul: Eser, 1979), 2034.

17 Abdullah Uçman, "Istılahat-ı İlmiye Encümeni," *Tarih ve Toplum* 40, 239 (2003): 266.

18 "…her milletin ulum ve fününunda esasat-ı gayr-ı mütebeddileden olan ıstılahatın bizde müellif ve mütercimlerin takdirlerine göre değişmesi hayat-ı marifetimizde ilim ve fenn lisanının tesisi ve takririni işkâl etmekde olduğundan…" T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MF.MKT. 1191/51, lef 4; "Terimler, yazanın zevkine ve görüşüne göre gelişigüzeldir. Kimi kez terimlerin yalnız Fransızcası yazılır: 'Action' gibi. Kimi kez Türkçesiyle birlikte Fransızcası da kaydedilir: 'Analiste chroniqueur-vak'anüvis' gibi. Kimi kez de bir yazıda Fransızca bir kelimenin başka başka karşılığı kullanılır. Örneğin 'milieu' kelimesi bir yazıda bir kez 'müessir' kelimesiyle karşılandığı halde, ikincisinde 'müessirat-ı muhitiyye' tamlamasıyla belirtilmektedir. 'Anthropomorphisme' kelimesi de 'tecessüd, teşahhus' kelimeleriyle çevrilmiştir. Rıza Tevfik ise, bu kelimeyi 'müşebbihe, müşahhısa' kelimeleriyle karşılamaktadır…" Levend, *Türk Dilinde Gelişme*, 241.

tercüme edileceği zaman Osmanlı okur-yazarları arasında ortak kabul gören bir terminoloji bulunmaması, hem Batı dillerinden tercüme edilen kitapların okunmasını çok zorlaştırmakta hem de çeşitli anlam karışıklıklarına sebep olmaktadır.[19] Bu dönemde bir matematik sözlüğü (*Kamus-ı Riyaziyat*) hazırlamakta olan Salih Zeki (1864-1921),[20] söz konusu terim kargaşasından şikâyet eder. Salih Zeki, 1897'de *Sabah* gazetesinde çıkan "Istılahat-ı Fenniye" isimli yazısında, Fransa'da bilim adamları 'travail' dedikleri zaman hepsi aynı şeyi anlarlar, bize gelince, bizim yüksekokullarımızın birinde buna 'iş' diğerinde 'hades' ötekinde 'amel' diğer birinde 'hareket-i mihanikiye' ve 'fiil' hatta bazen de Mısırlıları taklit ederek 'şugl' denilmekte olduğunu söyler.[21]

Terimlerdeki kargaşa Osmanlı aydınlarını terim konusu üzerinde düşünmeye zorlamış, bir bilim ve felsefe terimleri sözlüğüne duyulan ihtiyaç günden güne artmıştır. Örneğin Namık Kemal (1840-1888) 1866'da *Tasvir-i Efkar*'da yayımlanan "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir" başlıklı makalesinde, Türk dilinin büyük bir lügatinin yapılması ve bu lügatte özellikle Batı dillerinden dilimize girmiş olan bilim ve teknoloji terimlerinin de gösterilmesi gerektiğini söyler.[22] Bu süreç içinde, Uçman'ın tespitlerine göre, dönemin aydınlarının terimler konusunda ya Latince terimleri Batı dillerinden aynen almak, ya Arapçaya başvurarak Arapça köklerden yeni kelimeler türetmek ya da bunlara Türkçe karşılıklar bulmak şeklinde üç yolu tercih ettikleri görülür.[23] Ancak Kara'ya göre modern felsefe ve bilim terimlerinin Arapça olması ve Arapça köklerden yeni kavramlar türetilmesi konusunda son dönem Osmanlı aydınları arasında kayda değer hiçbir görüş ayrılığı yoktur.[24] Nitekim Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin 1873'te Fransızca-Türkçe olarak yayımladığı *Lügat-i Tıbbiye*'deki terimlerin Türkçe karşılıkları Arapça klasik tıp ve felsefe kitaplarından alınmış, karşılıkları klasik kitaplarda bulunamayan terimlere ise Arapça ve kısmen Farsça köklerden hareketle karşılıklar bulunmuştur.[25] Dönemin hem fikirleri hem de kişiliği ile dikkat çeken şahsiyetlerinden biri olan Ali Suavi (1839-1878) bu durumdan yakınır: "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin tercüme ettiği *Lügat-i Tıbbiye,* dilimize yeniden yirmi binden ziyade kelimeyi ilave etmiştir ki hepsi Arapçadır."[26]

Ali Suavi bilim ve felsefe terimleri konusunu çağdaşlarından farklı ele almaktadır. Ona göre bir kavram hangi dilden gelirse gelsin Avrupa dillerinde ortak bir kullanıma sahipse hiç

19 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi, 2003), 266-268.

20 Ünlü bilim tarihçisi, matematik ve astronomi bilgini. Çalışmaları ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Kızılelma, 2001); Salih Zeki Özel Sayısı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7,1 (2005); *Bilim ile Bilim Tarihi Arasında Salih Zeki*, editör Elif Baga (İstanbul: Ketebe, 2021).

21 Levend, *Türk Dilinde Gelişme*, 242.

22 Namık Kemal, "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazâtı Şâmildir," *Tasvir-i Efkâr,* 16 Rebiülâhir 1283 [26 Ekim 1866], 1-2.

23 Uçman, "Istılahat-ı İlmiye Encümeni," 266.

24 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* 31.

25 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* 33.

26 Levend, *Türk Dilinde Gelişme*, 110.

değiştirilmeden aynen alınmalıdır. Zira ona göre, bilimsel terimler tercüme edilemez; yeni terimler türetme yoluna başvurmaya ise gerek yoktur. Suavi bilimsel terimlerin Yunanca, Fransızca veya İngilizce sayılamayacağını, onların artık bilim diline hatta umumun diline ait olduklarını söyler. Bu sebeple kendisi, oksijene 'oksicen' diyeceğini bunun yerine 'ümmü'l-humuza' veya 'havâ-i hayatî' demeyeceğini belirtir ve bilimsel terimlere karşılık bulmaya çalışmanın abesle iştigal etmek olduğunu söyler.[27] Bununla birlikte yukarıda da ifade edildiği gibi, Tanzimat dönemi aydınları genellikle bilimsel terimlere Arapça köklerden karşılıklar türetmeyi tercih etmiştir. Hatta bilimsel terimlerin dışında kalan yeni kavramların karşılanması için bile Arapça kelime ve terkiplere başvurulmuştur. Söz konusu Arapça kelime ve terkiplerin bir kısmı zamanla konuşma diline de girmiştir.[28]

Bilim ve felsefe terimleri konusu II. Meşrutiyet döneminde de Osmanlı aydınlarının gündemindedir. İsmail Kara'ya göre, II. Meşrutiyet dönemi modern bilim ve felsefe terimleri ihtiyacının en üst düzeyde hissedildiği bir dönemdir.[29] Bu dönemde bilim ve felsefe terimleri konusu gazete ve dergi sütunlarında geniş bir şekilde yer alır. Başta Ziya Gökalp (1876-1924), Rıza Tevfik (1869-1949) ve Babanzâde Ahmed Naim Bey (1873-1934) olmak üzere dönemin önde gelen aydınları terimler hakkındaki düşüncelerini sık sık ifade etmişler, konuya ilk defa devletçe de el konulmuştur. Maarif Nezareti tarafından Istılahat-ı İlmiye Encümeni ile Tedkikat-ı Lisaniye Heyeti kurulmuştur. Özellikle Istılahat-ı İlmiye Encümeninin bilim, felsefe ve teknoloji terimleriyle ilgili çalışmalarının önemini vurgulamak gerekir. Istılahat-ı İlmiye Encümeninin kuruluşu, işleyişi ve çalışmaları hakkında aşağıda -ilk defa kullanılan arşiv belgeleri ışığında- ayrıntılı bilgi verilecektir.

Istılahat-ı İlmiye Encümeni: Çalışmaları ve Üyeleri Hakkında Yeni Belgeler

II. Meşrutiyet döneminde arkadaşlarıyla birlikte ilk felsefe terimleri sözlüğünü hazırlama denemelerinde bulunan Baha Tevfik (1884-1914), Türkçede modern felsefe-bilim terimlerinin bulunmamasından yakınır. Ona göre "bizde bir felsefe dili yoktur" ve kendisi bir felsefe dili yapmaya çalışmaktadır.[30] Baha Tevfik "dilimizde felsefî kelime ve terimlerin karşılığı bulunmuyor, bu sebeple genç çevirmenlerimiz çok büyük zorluklarla karşılaşıyorlar" der.[31] Kendisinin, *Felsefe Mecmuası*'ndaki arkadaşlarıyla beraber bir felsefe dili tesis etmeyi -bazı eksiklikleri olmakla birlikte- başardığını söyler; buna kanıt olarak da o günlerde birçok yazar tarafından kullanılan çoğu felsefe teriminin kendilerine ait olduğu iddiasını dillendirir.[32]

27 Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi* (İstanbul: İletişim, 1994), 645; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken, 2001), 85.
28 Öksüz, *Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi,* 32.
29 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* 34.
30 Ülken, *Çağdaş Düşünce Tarihi,* 234.
31 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* 39.
32 Aynı yer.

Baha Tevfik'in "bizde felsefe dili yoktur" ve "dilimizde felsefî kelime ve terimlerin karşılığı bulunmuyor, bu sebeple genç çevirmenlerimiz çok büyük zorluklarla karşılaşıyorlar" sözlerini Osmanlı'da felsefe dilinin hiç olmadığı şeklinde yorumlamak doğru değildir; zira Tanzimat döneminin başlarından itibaren Batı dillerinden Türkçeye giren yeni kavramlara genellikle Arapça köklerden hareketle karşılıklar bulunduğu ve hatta bu karşılıkların bir kısmının konuşma diline kadar girdiğine yukarıda değinilmişti. Baha Tevfik'in kastettiği, çok büyük ihtimalle, ortak bir felsefe dilinin mevcut olmayışıdır. Nitekim birçok yazarın modern felsefe ve bilim terimlerine kendi anlayış ve zevklerine göre çeşitli karşılıklar verdiği bilinmektedir.[33]

Rıza Tevfik de ünlü *Felsefe Kamusu*'nun girişinde Türkçede "ıstılahat-ı muayyene" olmamasından yakınır, böyle dillerle "neşr-i ulum ve tamim-i maarif" yapılamayacağı düşüncesindedir. Ona göre, bir dilde -hangi dil olursa olsun- birçok terim bulunmasına rağmen o terimler müşterek anlamlara sahip değilse, bu durum düşüncede karışıklığa sebep olmaktan başka bir sonuç vermez. Bir memlekette felsefe ve bilim terimlerine farklı farklı karşılıklar verilmesi yani ortak bir felsefe terminolojisi kurulamaması, felsefe dilinin hiç olmaması gibidir.[34]

Mehmet Ali Aynî (1869-1945) ve Babanzâde Naim beyler de II. Meşrutiyet döneminde felsefe ve bilim terimleri konusunun önemi üzerinde duran aydınlar arasındadır.[35] Mehmet Ali Aynî, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kanun-ı Esasi'nin sağladığı basın-yayın hürriyetinden istifade edilerek epey felsefe kitabı yazıldığını söyler: "Fakat bunların hemen hepsi Fransızcadan tercüme edilen kitaplardır ve bir felsefe kitabını Türkçeye tercüme etmenin ne kadar zor olduğunu bu işlerle uğraşanlar iyi bilirler." Mehmet Ali Aynî'ye göre ülkemizde bir felsefe dilinin kurulamamış olmasının sebebi -medreselerde okutulan hikmet ve mantık dersleri hariç- "mekâtib-i sultaniye ve âliye"de (liseler ve Darülfünun da dahil yüksek dereceli eğitim-öğretim kurumları) felsefe dersinin yenilerde okutulmaya başlanmış olmasıdır. "Bunun için" der Mehmet Ali Aynî "seneler geçmedikçe ve terimler yerleşip konular iyice ortaya çıkmadıkça arzu edilen seviyede sağlam tercümeler yapılamaz. Nitekim bu durum vaktiyle [Müslümanlar] felsefeyi Yunancadan Arapçaya tercüme ettikleri zaman da böyle olmuştur. O zaman da bir kitap defalarca tercüme edilmiş, her defasında eski tercümeler biraz daha tashih ve ikmâl edilmiştir."[36] Babanzâde Ahmed Naim Bey de bu konuya dikkat çeker: "Eser tercüme etmeden önce bilim terimlerini kararlaştırmak lazımdır. Bilim terimleri kararlaştırılmadıkça dilimizdeki karışıklık gitmez ve en önemli bilimsel meseleler hummaya yakalanmış birinin saçmalamalarını andıran anlamsızlık görüntüsünden kurtarılamaz."[37]

33 Levend, *Türk Dilinde Gelişme*, 110-111.

34 Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Mufassal Kamus-ı Felsefe* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330), 4; Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 57.

35 Her ikisi de Istılahat-ı İlmiye Encümeni üyesidir.

36 Mehmet Ali Aynî, *İntikad ve Mülahazalar -Dinî, Felsefî, Tasavvufî, Ahlakî ve Edebî* (İstanbul: Orhaniye, 1339), 121; Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* 25.

37 Babanzâde Ahmed Naim, *Mebâdî-i Felsefe'den Birinci Kitab İlmü'n-Nefs, Georges L. Fonsegrive'den*

Yukarıda adları zikredilen Osmanlı aydınlarının sözleri (şüphesiz konuyu ele alanlar sadece adları zikredilenlerden ibaret değildir), daha on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Türkçeye giren bilim ve felsefe terimlerine herkesin kabul ettiği ortak karşılıklar bulunamadığını ve modern felsefe-bilim terimleri için bir sözlük hazırlanamadığını gösterir. İşte Istılahat-ı İlmiye Encümeni tam da bu günlerde yani, ortak bir felsefe, bilim ve teknoloji terminolojisi tesis etmek mecburiyet hâline gelmişken kurulmuştur.

Istılahat-ı İlmiye Encümeni, 1913'te Şükrü Bey'in (1875-1926) nazırlığı zamanında Maarif Nezaretine bağlı olarak eski maarif nazırlarından Emrullah Efendi'nin (1858-1914) başkanlığında kurulmuştur.[38] Encümen, felsefe grubu başta olmak üzere modern sanat, fen ve teknik bilimlere ait terimlere karşılıklar bulmak ve tanımlar yapmak amacıyla teşkil edilmiş bir kuruldur.[39] Encümen nizamnamesinin üçüncü maddesine göre üzerinde durulacak ve terimlerine karşılık bulunacak bilim dalları şunlardır: Felsefe, riyaziyat (matematik), fizik, tarih, coğrafya, ulum-ı tabiiye (doğa bilimleri), ulum-ı tıbbiye (tıp bilimleri), hukuk, siyasiyat, lisaniyat (dil bilim), ulum-ı harbiye (askerlik), ulum-ı bahriye (denizcilik), edebiyat, sanayi-i nefise (güzel sanatlar), musıkî, ziraat, mühendislik, teknoloji, makine mühendisliği, maden mühendisliği, sanayi ve saire.[40] Encümen üyeleri arasında her bilim dalından uzmanlar yer almaktadır.

Istılahat-ı İlmiye Encümeni azalarından Rıza Tevfik'e göre Encümenin kuruluş amacı, "gelişmiş/ileri dillerde kullanılan birçok bilimsel kavram ve terime kendi dilimizde karşılıklar bulmak ve dört başı mamur bir *Kamus-ı Istılahat* (Terimler Sözlüğü) hazırlamak"tır. Istılahat-ı İlmiye Encümeninin kurulduğunu bildiren ve Encümen hakkında bilgi veren 30 Ekim 1913 tarihli bir arşiv belgesinde de Encümenin kuruluş amacı hakkında şunları okuyoruz:

> Terakkiyat-ı medeniye sahasında henüz tesise başlayan kütübhane-i irfaniyemizi doldurmak üzere memalik-i garbiyenin hazâin-i maarifinden istifade eden erbâb-ı tetebbuun gerek mekâtibe gerek istifade-i umumiyeye mahsus olarak telif veya tercüme suretiyle vücuda getirdikleri asarda bir ıstılahı muhtelif tabirlerle ifade ettikleri görülmekte ve her milletin ulum ve fününunda esasat-ı gayr-ı mütebeddileden olan ıstılahatın bizde müellif ve mütercimlerin takdirlerine göre değişmesi hayat-ı marifetimizde ilim ve fenn lisanının tesisi ve takririni işkâl etmekde olduğundan ıstılahat-ı müsta'melenin sahih ve salimlerini tefrik ve yanlış olanlarının yerlerine muvafık ıstılahlar ikâme etmek ve henüz Türkçede mukabilleri mevcud ve müsta'mel olmayan ıstılahat için dahi tabirat-ı münasibe vaz' etmek suretiyle bir kamus-ı ıstılahat vücuda getirilmesi lazımeden görülmüş […].[41]

Tercüme (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331), 4.

38 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 7.

39 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* 39-40.

40 Istılahat-ı İlmiye Encümeni Nizamnamesi için bkz. BOA, MF.MKT. 1191/51; Uçman, "Istılahat-ı İlmiye Encümeni," 271-27; Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 54-55.

41 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 4.

Istılahat-ı İlmiye Encümeni -yukarıda da ifade edildiği gibi- 1913'te Emrullah Efendi'nin başkanlığında kurulmuştur. Osmanlı Arşivinde bulunan 29 Ekim 1913 tarihli bir belgedeki "Maarif nazır-ı esbakı Emrullah Efendi hazretlerinin taht-ı riyasetinde olarak teşekkül edecek olan Istılah Encümeni" ifadesi de bunu göstermektedir.[42] Ayrıca Maarif Nezaretinden Istılahat-ı İlmiye Encümenine yazılan 5 Kasım 1913 tarihli bir yazı "Darülfünunda müteşekkil Istılahat Encümeni reisi Emrullah Efendi hazretlerine" hitabıyla gönderilmiştir.[43] Öte yandan 5 Şubat 1914'te Istılahat-ı İlmiye Encümeninden Maarif Nezaretine gönderilen bir yazı "Istılah Encümeni reisi Emrullah [Efendi]" tarafından imzalanmıştır.[44]

Istılahat-ı İlmiye Encümeni hakkında öncü çalışmalar yapan İsmail Kara[45] ve Abdullah Uçman[46] makalelerini yazdıkları dönemde henüz Maarif Nezaretinin Osmanlı Arşivindeki belgelerinin analitik tasnifi yapılmadığı için Encümen ile ilgili arşiv belgelerini görememişler, dolayısıyla Encümenin Emrullah Efendi'nin başkanlığında kurulduğunu tespit edememişlerdir. Nitekim her iki yazar da çalışmalarında, konuyla ilgili arşiv belgelerine ulaşamamış olmalarının sebep olduğu eksikliğe vurgu yapmıştır.

Istılahat-ı İlmiye Encümeni çalışmalarını başlangıçta Darülfünun kütüphanesinde yürütmüş, arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, 1917 yılının son aylarından itibaren Sultanahmet Parkı karşısında bulunan Eski Taş Mektep binasındaki Telif ve Tercüme Dairesine taşınmıştır.[47]

Istılahat-ı İlmiye Encümeninin başkanları ve üyeleriyle ilgili bilgilerin Encümen tarafından hazırlanan *Istılahat-ı İlmiye Encümeni Tarafından Sanayi-i Nefisede Mevcut Kelimât ve Tabirât İçin Vaz'u Tedvini Tensib Olunan Istılahat Mecmuasıdır*[48] isimli yayından alınması, konuyu çalışan araştırmacıları yanılgıya düşürmüştür. Söz konusu yayının girişinde Encümen üyelerinin isimlerinin verilmesi, Istılahat-ı İlmiye Encümeni hakkında çalışan araştırmacıları Encümenin başkan ve üyelerinin hiç değişmediği düşüncesine sevk etmiştir.[49]

42 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 7.
43 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 8.
44 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 28.
45 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak,* 39-63.
46 Abdullah Uçman, "II. Meşrutiyet'ten Sonra İlmî Terimlerin Tespitinde Önemli Bir Teşebbüs: Istılahat-ı İlmiye Encümeni," *Türk Dili* 536 (1996): 199-205.
47 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 97.
48 *Istılahat-ı İlmiye Encümeni Tarafından Sanayi-i Nefisede Mevcut Kelimât ve Tabirât İçin Vaz'u Tedvini Tensib Olunan Istılahat Mecmuasıdır*, câmi'i: Celal Esad (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330).
49 Levend, *Türk Dilinde Gelişme*, 355. Örneğin İsmail Kara, Emrullah Efendi'nin Istılahat-ı İlmiye Encümeni toplantılarına katıldığının bilinmesine rağmen, isminin üyeler arasında geçmemesini bürokratik teamüllere bağlamaktadır. "Felsefe terimleri konusunda dönemin önde gelen isimlerinden Emrullah Efendi'nin adı matbu listede Encümen üyesi olarak geçmemektedir. Onun bir önceki Maarif Nazırı olduğu hesaba katıldığında aynı nezarete bağlı bir encümenin resmi azası olmasının bürokratik teamüller itibariyle doğru olmayacağı anlaşılabilir" Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 46. Abdullah Uçman ise, kendisi de bir Istılahat-ı İlmiye Encümeni üyesi olan Rıza Tevfik'in *Biraz da Ben Konuşayım* isimli hatıratında [Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: İletişim, 1993), 145-146.] Encümenin başkanının Salih

Oysa 1913'te Emrullah Efendi'nin başkanlığında kurulan Istılahat-ı İlmiye Encümeninin zaman içerisinde hem üyeleri değişmiş hem de Encümenin başkanlığına onun ölümünden sonra Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanı Mahmud Esad Efendi tayin edilmiştir.[50] Öte yandan Mahmud Esat Efendi de Encümenin son başkanı değildir. Encümene Salih Zeki ve Babanzâde Ahmed Naim beylerin de başkanlık ettiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.[51] Ayrıca Istılahat-ı İlmiye Encümeni tarafından hazırlanan söz konusu yayının girişinde yer alan encümen üyeleri listesinde isimleri bulunmayan Yusuf Akçura (1876-1935), Bahaeddin Şakir (1874-1922), Müze-i Hümayun müdür-i umumisi Halil Ethem [Eldem] (1861-1938), Cenap Şahabeddin (1871-1934), Süleyman Nazif (1869-1927) ve Suphi Ethem[52] gibi dönemin önde gelen simalarının da Encümen üyesi oldukları görülmektedir.[53]

İlk toplantısı 5 Kasım 1913 Çarşamba günü[54] Emrullah Efendi'nin başkanlığında Darülfünunda gerçekleşen Istılahat-ı İlmiye Encümeninin ilk üyeleri şunlardır:

1- Emrullah Efendi Hazretleri, reis

2- Babanzâde [Ahmed] Naim Bey, Meclis-i Maarif azasından

3- Fatih dersiamlarından Hamdi Efendi [Elmalılı Hamdi Yazır]

4- Halid Ziya Beyefendi [Uşaklıgil]

5- Celal Esad Bey [Arseven], Kadıköy daire-i belediye müdürü

6- Rıza Tevfik Bey [Bölükbaşı], Meclis-i Sıhhıye azasından

7- Ziya Bey [Gökalp], İttihad ve Terakki Merkez-i Umumi azasından

---

Zeki olduğunu söylemesini "eğer bu bir hafıza yanılgısı değilse, buradan işleri asıl yürüten kişinin Salih Zeki olduğu anlaşılmaktadır" şeklinde yorumlar (Uçman, "Istılahat-ı İlmiye Encümeni," 273). Oysa aşağıda da görüleceği üzere Rıza Tevfik yanlış hatırlamamaktadır; Salih Zeki, Mahmud Esad Efendi'nin ölümünden sonra resmen Istılahat-ı İlmiye Encümeninin başkanlığına atanmıştır: BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 84 ve lef 94.

50 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 50; "Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisi Mahmud Esad Beyefendi hazretlerine 15 Şevval 332 ve fi 24 Haziran 330. Darülfünunda ictima' etmekde olan Istılah Encümeni reisi Emrullah Efendi'nin vuku vefatına mebni riyaset-i mezkûrenin uhde-i semûhîlerine tevfîzi tensib edilmiş olmağla muvakkaten tatil-i mesai eylemiş olan Encümenin ağustosun 28. günü perşembe gününden itibaren yeniden ictimaa davet edilmesi temennisiyle mesai-i rüyet-mendâneleri âsâr-ı fiiliyesi istifsâr ve bi'l-vesile teyid-i ihtirâm olunur." Öte yandan Emrullah Efendi'den boşalan Encümen üyeliğine 24 Ağustos 1914'te eski Trabzon valisi Mehmet Ali [Aynî] Bey tayin edilmiştir: BOA, MF.MKT. 1201/12.

51 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 84 ve lef 126. 25 Şubat 335 (25 Şubat 1919), Kararname, "Istılahat-ı İlmiye Encümeni reisi Salih Zeki Bey'le, reis-i sânîsi Muhammed Hamdi Efendi'nin uzun bir müddetden beri devam etmemekde olmaları hasebiyle Encümen talimatnamesine tevfikan müstefî addiyle yerlerine ekseriyet-ârâ ile intihab eyledikleri encümen-i mezkûr riyasetinden bildirilen Darülfünun müdir-i umumisi Ahmed Naim Beyin riyasete, azadan Doktor Hulusi Bey'in riyaset-i saniyeye tayinleri tensib edilmiştir."

52 İsmail Suphi Ethem, *Ulum-ı Tabiiyye Lügati* yazarı. Bkz. İsmail Suphi Ethem, *Ulum-ı Tabiiyye Lügati* (Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası, 1327-1911).

53 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 1, lef 2, lef 85.

54 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 6.

8- Hoca Fatin Efendi [Gökmen], Rasathane müdürü

9- Salih Zeki Bey, Maarif Nezareti müsteşarı

10- Hulusi Bey, Darülfünun hayvanat muallimi, ulum-ı tabiiye şubesi

11- Darülfünun nebatat muallimi Doktor [Esad] Şerefeddin Bey, ulum-ı tabiiye şubesi

12- Mahmud Esad Efendi [Seydişehrî] hazretleri, Defter-i Hakanî emini

13- Besim Ömer Paşa [Akalın]

14- Kemal Cenab Bey [Berksoy], Darülfünun muallimlerinden

15- Bahaeddin Şakir Bey, Darülfünun Tıp Fakültesi muallimlerinden

16- Akçuraoğlu Yusuf Bey, muharrirden

17- Ahmet Ağayef Bey [Ağaoğlu], Darülfünun muallimlerinden

18- Doktor Rıfat Bey

19- Celal Sahir Bey [Erozan], mekâtib-i sultaniye muallimlerinden

20- Köprülüzade Mehmed Fuad Bey [Köprülü], mekâtib-i sultaniye muallimlerinden

21- Müze-i Hümayun müdir-i umumisi Halil Beyefendi hazretleri [Halil Ethem Eldem][55]

1913'ün sonlarında faaliyete geçen Istılahat-ı İlmiye Encümeni, çalışmalarına I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar aralıksız devam etmiştir.[56] Başlangıçta haftada bir defa olmak üzere perşembe günleri Darülfünun kütüphanesinde toplanan Encümen üyelerine her toplantı için bir lira 'huzur ücreti' ödenmesi kararlaştırılmıştır.[57] Ayrıca üyelere yayımlanacak her fasikül

55 Halid Ethem Bey, ıstılah/terimler konusunda Düyun-ı Umumiye mektupçusu Vahid Bey'in yetkinliğinden dolayı Encümene kendisi yerine onun tayin edilmesinin münasip olacağını bildirmiş ve teklif Maarif Nezareti tarafından da uygun bulunmuştur. Bu sebeple Halil Ethem Bey ilk toplantı da dâhil Encümen çalışmalarına katılmamıştır. BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 5. Sonraki tarihlerde de Encümene çeşitli uzmanlık alanlarında üyeler atandığı görülmektedir.

56 Uçman, Istılahat-ı İlmiye Encümeninin çalışmalarına düzenli olarak ancak bir yıl kadar devam edebildiğini ve "I. Dünya Savaşının çıkması, memleketteki siyasi ve iktisadi dengelerin bozulması, konunun tamamen dışında bulunan üyeler arasındaki ciddi görüş ayrılıkları ve benzeri sebeplerle kendiliğinden dağılmış" olduğunu söylerken (Uçman, "II. Meşrutiyet'ten Sonra," 204; Uçman, "Istılahat-ı İlmiye Encümeni", 269) Kara, Encümenin I. Dünya Savaşı'nın zor şartları içinde çalışmalarına ara verdiğini söyler (Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 41). Arşiv belgelerinden ise Istılahat-ı İlmiye Encümeninin çalışmalarına hiç ara vermeksizin I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır: BOA, MF.MKT. 1191/51.

57 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 17, lef 18; 7 Haziran 1917'de Maliye Nezaretinden Maarif Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıdan anlaşıldığına göre, ilmî encümenlerin çalışma gün ve saatleri mesai saati içinde olduğu için üyelere ayrıca yevmiye veya huzur ücreti verilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Anlaşılan bu tarihten itibaren Encümen üyelerine her toplantı için ücret verilmesi uygulamasına son verilmiş ancak

için yarım lira ikramiye verilecektir.[58] Encümene aylık altı yüz kuruş maaşla bir de zabıt kâtibi tayin edilmiştir[59]; kâtip de yayımlanan her fasikül için yarım lira ikramiye alacaktır.[60] Ancak 1917'de hazırlanan ve Encümenin çalışmalarını düzene koymayı amaçlayan Istılahat-ı İlmiye Encümeni Talimatnamesi'nde çalışma takviminin on beş günde bir perşembe günleri olarak değiştirildiği görülür.[61]

On sekiz maddelik Istılahat-ı İlmiye Encümeni Talimatnamesi'ne göre, Istılahat-ı İlmiye Encümeni, bir başkan, bir ikinci başkan, yeterli miktarda üye, bir zabıt kâtibi, bir musahhih, kütüphane memurluğuna ilaveten bir Encümen kâtibi ve bir muakkipten[62] oluşmaktadır. Üyeler, asil ve yedek olmak üzere iki kısma ayrılır. Birinci kısımdakiler Encümence görülen lüzum üzerine doğrudan Maarif Nezareti tarafından tayin edilen ve Encümen toplantılarına katılmak zorunda olan ve buna karşılık 'huzur ücreti' alan asil üyelerdir. İkinci kısım üyeler, resmen Encümen üyesi olmamakla birlikte gerek duyulduğunda uzmanlıklarına başvurulan 'muhabir' üyelerdir. Encümenin başkanlığına, üyeler arasında yapılan gizli oylamada en çok oy alan üç kişiden biri Maarif Nezareti tarafından tayin edilecektir. Diğer iki üyeden en fazla oyu alan kişi ise ikinci başkan olacaktır. Art arda üç toplantıya katılmayan üyeler istifa etmiş sayılacaktır.[63]

Istılahat-ı İlmiye Encümeni Talimatnamesi'nin 16. maddesi konumuz açısından çok önemlidir. Bu maddede Istılahat-ı İlmiye Encümeni tarafından terimlere verilecek karşılıkların hangi esaslara göre belirleneceği ortaya konulmuştur. Buna göre:

1- Asılları Fransızcadan alınmakta olan ıstılahatın/terimlerin karşılıklarını belirlemede öncelikle o ıstılah için dilimizde bir karşılık bulunup bulunmadığı araştırılacak.

geceleri kendi evlerinde çalışmalara devam ettiği bilinenlere münasip miktarda bir ödeme yapılabileceği ifade edilmiştir. BOA, TS.MA.e 1425-97, lef 2.

58 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 82.

59 BOA, MF.MKT. 1213/95.

60 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 17 ve lef 87; Istılahat-ı İlmiye Encümenini toplantılarını Darülfünun kütüphanesinde yapmaktadır; kütüphane müdürüne de her toplantı için yarım lira ücret verilmektedir. BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 12.

61 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 90.

62 Muakkip de 600 kuruş maaş alacaktır. Muakkibin iki görevi vardır. Birincisi, Istılahat-ı İlmiye Encümeni ile Encümen tarafından hazırlanan terimlerin formalar halinde basılacağı Matbaa-i Amire arasındaki işlerin takibini yapmaktır. İkincisi, Encümenin muhabere üyeleri ile irtibatını sağlamak ve her toplantıyı müteakip muhabere üyelerine gönderilecek listeleri hazırlayıp göndermek: BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 91/2.

63 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 90; Örneğin Encümen çalışmalarına uzun müddet devam etmeyen Köprülüzâde Mehmed Fuad, Mühendis Said ve Doktor Mazhar beyler istifa etmiş sayılıp yerlerine Darülfünun Fransızca muallimlerinden Cenab Şahabeddin edebiyat; Posta ve Telgraf Nezareti telgraf müdürlerinden elektrik mühendisi Emin Bey elektrik; Baytar Mektebi muallimlerinden Ahmed Müştak Bey ilmü'l-arz (jeoloji); fizik şubesi için Darülfünun Fen Fakültesi müderrislerinden Said Bey ve balıkçılığa ait terimler için de Düyun-ı Umumiye balıkhane müfettişi Karakin Efendi tayin edilmiştir. (Karakin Efendi'nin Encümen üyeliğine tayin tarihi 18 Şubat 1918'dir.). Istılahat-ı İlmiye Encümeni başkanı Salih Zeki ve ikinci başkan Muhammed Hamdi Efendi [Elmalılı] de Encümen çalışmalarına uzun müddet katılmadıkları için istifa etmiş sayılarak yerlerine yenileri atanmıştır. 22 Şubat 1919'da Babanzâde Ahmet Naim Bey Encümenin başkanlığına, Doktor Hulusi Bey ise ikinci başkanlığına atanmıştır: BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 126.

Dilimizde karşılığı zaten bulunuyorsa, ihtiyacı karşılayıp karşılayamadığı incelenecek, uygun görülmesi halinde aynen kabul edilecektir.

2- Bir ıstılahın Türkçede çeşitli karşılıkları varsa bunlardan en uygunu alınacak. Eğer karşılığı yoksa ya da varsa bile bunun uygun bir karşılık olmadığı düşünülürse kastedilen anlama ve dilin ahengine uygun yeni bir ıstılah belirlenecektir. Bununla birlikte lüzumu halinde mevcut ıstılahta (ıstılahat-ı kadîme) da tadilat yapılabilir.[64]

Istılahat-ı İlmiye Encümeni, Batı dillerinden Türkçeye girmiş terimlere daha önceden dilimizde bulunan karşılıkları veya karşılık bulunup bulunmadığını tespit için eski eserler üzerinde incelemeler yapmıştır. Encümen bunun için çeşitli kurum ve kütüphanelerle Maarif Nezareti aracılığıyla yazışmalar yapmıştır. Örneğin Maarif Nezaretinden Evkaf Nezaretine yazılan bir yazıyla Yerebatan'da Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunan *Tercümetü Mecellidü's-Semaniye li Aristotalis* isimli sekiz ciltlik kitabın[65] Istılahat-ı İlmiye Encümeni tarafından incelenmesine lüzum görüldüğü bildirilerek, söz konusu kitabın geçici bir süreliğine Encümene gönderilmesi istenmiştir. Encümen tarafından özellikle incelenmesine lüzum görülen diğer bazı eserler şunlardır: *Dîvânu Lügâti't-Türk*, Rıza Tevfik'in *Mufassal Kamus-ı Felsefe*'si, Vahid Bey'in *Bazı Istılahat-ı Mühimme-i Sanaiyye Hakkkında Mütalaat*'ı[66], Andon B. Tıngır ve Kirkor Sinapyan efendiler tarafından hazırlanan iki ciltlik *Fransızcadan Türkçeye Istılahat Lügati*.[67] Öte yandan Littre'in[68] *Diksiyoner Medical*[69] isimli kitabı ve *Grand Larousse Encyclopédique*'in Encümen tarafından başvurulan kaynaklar arasında olduğu görülmektedir.[70] Ayrıca İsmail Kara'ya göre bu dönemde yapılan bütün felsefe terimleri çalışmalarında 1902'den itibaren yayımlanmaya başlanan *Bulletin de la Société Française de Philosophie* adlı Fransızca süreli yayın esas alınmıştır.[71]

Istılahat-ı İlmiye Encümeni kurulup çalışmalarına başladıktan sonra zamanla üye sayısının arttığına ve uzmanlık alanlarına göre Encümene yeni üyeler dahil edildiğine

64 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 52-53.

65 Esad Efendi Kütüphanesi'nde 1939 numarada kayıtlı olan bu eser, Yanyalı Esad Efendi'nin Latinceden Arapçaya tercüme ettiği ve şerh yaptığı *Şerhü's-Semâ'i't-Tabiî*'dir. Ancak mecmuada bu başlığı taşıyan bir metnin yer almadığı, bunun yerine mantık tercümesi olan *Tercemetü Şerhi'l-Enver*'in bulunduğu bilinmektedir. Burada yine kapakta "Aristoteles'in *Fizik*'inin sekiz cildinden (el-mücelledâtü's-semâniye) birinci cildini ihtiva ettiği" yazılı olmasına rağmen içerik itibariyle tamamiyle mantık tercümesi yer almaktadır. Aslında talep edilen eser Aristoteles'in sekiz kitaptan/bölümden oluşan tek ciltlik *Fizik*'inin Latince şerhinin tercümesi olmalıdır. Bkz. Kazım Sarıkavak, "Yanyalı Esad Efendi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 322-323.

66 Vahid, *Bazı Istılahat-ı Mühimme-i Sanaiyye Hakkkında Mütalaat* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331).

67 Andon B. Tıngır ve Kirkor Sinapyan, *Fransızcadan Türkçeye Istılahat Lügati -Dictionnaire français-turc des Termes techniques des Sciences, des Lettres, et des Arts-* (Constantinople: Imprimerie & Lithographie K. Bagdadlian, 1892).

68 Emile Littre, (1801-1881), Fransız düşünür, dilbilimci, hekim ve siyasetçi.

69 *Dictionnaire médical.*

70 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 12, lef 64, lef 71, lef 72.

71 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 43.

yukarıda değinilmişti. Encümen başlangıçta Batı dillerinden Türkçeye giren bilim ve felsefe terimlerine karşılık bulmak için tesis edilmiş olmakla birlikte ilerleyen süreçte askerlik ve din bilimleri de dahil bütün alanlarda ortak bir terminoloji kurmak yönünde çalışmalar yürütmüştür. Encümenin, çalışmalar ilerledikçe bünyesinde her türlü bilim ve fenne mensup alanlardan uzmanlar bulundurmak için Maarif Nezaretinden talepte bulunduğu, Maarif Nezaretinin de yeni üyelere verilecek ücret için Maliye Nezaretinden tahsisat talep ettiği görülmektedir.[72] Örneğin ünlü bestekâr Rauf Yekta Bey'in (1871-1935) musıkî, Mimar Kemaleddin Bey'in (1870-1927) mimarlık ve ressam Nazmi Ziya Bey'in [Güran] (1881-1937) resim sanatıyla ilgili alanlarda uzmanlıklarına başvurulmak üzere Encümen üyeliğine tayin edildikleri görülmektedir.[73] Çeşitlisebeplerle Istılahat-ı İlmiye Encümeni toplantılarına katılamayan üyelerin yerine de yenileri tayin edilmiştir.[74]

Encümenin askerlik ve din bilimleri de dahil bütün alanlarda ortak bir terminoloji kurmak istemesi, zaman zaman hem Harbiye Nezareti hem de Şeyhülislamlık ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Söz konusu kurumlarla yapılan yazışmalar hem müşterek bir bilim dili kurmanın zorluğunu hem de Istılahat-ı İlmiye Encümeninin bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Örneğin Istılahat-ı İlmiye Encümeninin başkanı Mahmud Esad Efendi tarafından 3 Nisan 1915'te Maarif Nezaretine gönderilen bir yazıda Şeyhülislamlık tarafından dinî bilimlere ait terimlerin tespiti için birkaç kişiden oluşan bir 'ıstılah encümeni' kurulduğu haberinin gazetelerden okunduğu, zaten Istılahat-ı İlmiye Encümeninin terimlerin tespiti için çalışmalar yaptığı, dolayısıyla Şeyhülislamlık tarafından da böyle bir işe kalkışılmasının terimlerdeki kargaşayı artıracağı ifade edilerek buna engel olunması talep edilmiştir. Belgedeki ifadeleri sadeleştirerek buraya almak konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır:

> Makam-ı meşihate [şeyhülislamlık] tâbi ilim müesseselerinde okutulan ilimlere ait ıstılahları/terimleri kararlaştırmak üzere makam-ı meşihat tarafından birkaç kişiden oluşan bir Istılahat-ı İlmiye Encümeni teşkil edildiğini gazetelerden okuduk. Maarif Nezareti tarafından tesis olunup bir zamandan beri çalışmakta olan encümenimiz ilim şubelerinden her birine mensup uzman kişilerin gayret ve yardımıyla şimdiye kadar felsefeye, hey'ete (astronomi) ve sanayi-i nefiseye (güzel sanatlar) ait terimleri tespit etmiştir. Diğer alanlara ait terimlerin tespiti için de çalışmaktadır. Eğer bu yeni heyet aynı maksatla teşekkül etmişse tespit edeceği terimler ile encümenimiz tarafından tespit edilenler arasında ortaya çıkacak ihtilaf ve ayrılık, özellikle de söz konusu terimlerin makam-ı meşihate ve vakıflara tâbi mekteplerde okutulması gibi bir uygulama ilim dilinde karışıklığa sebep olacak, bu suretle encümenimizin tesisinin yegâne hikmeti olan terimlerdeki karışıklığın ortadan kaldırılması gayesi tamamen zâil olacaktır. İlim meselelerinde fikirler ve içtihatlar hürdür ve saygıdeğerdir. Encümenimizin şimdiye kadarki mesaisinde hatası varsa uzmanlardan

72 BOA, MF.MKT. 1191/51.
73 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 40, lef 118.
74 BOA, MF.MKT. 1199/15; BOA, MF.MKT.1201/63.

> herhangi birisi tarafından yapılacak olan itirazları dinlemeğe ve münakaşaya hazırız. Hatamız varsa tashih ederiz; bu sebeple yeni bir heyet kurulmasını ve sonuçta ilim terimleri arasında ayrılık ortaya çıkmasını ve bu ayrılığın eğitim-öğretim kurumları vasıtasıyla gelecek nesiller arasında yaygınlaştırılmasını mahzurlu addediyoruz.[75]

Askeri ıstılahların tespiti konusunda sık sık Harbiye Nezaretine başvurarak uzman talep eden Istılahat-ı İlmiye Encümeninin bu taleplerine başlangıçta olumlu cevap verilmekte, gerekli uzmanlar Harbiye Nezareti tarafından Encümen çalışmaları için görevlendirilmekteydi. Ne var ki, Harbiye Nezareti'nin 1917 yılı sonlarından itibaren Istılahat-ı İlmiye Encümeninin taleplerini geri çevirdiği görülür. Bunun sebebi askerî terimlerin tespiti için Harbiye Nezaretinin de bu tarihte bir encümen kurmuş olmasıdır. Öte yandan Harbiye Nezareti, Maarif Nezaretine gönderdiği 3 Şubat 1918 tarihli bir cevapta, askerlikle ilgili bilimlerin birçok kısma ayrıldığını, bu bilimlere ait terimlerin bir kişi tarafından tespitinin mümkün olamayacağını, neye dair bilgi isteniyorsa Harbiye Nezaretine sorulması gerektiğini bildirmiştir.[76]

Istılahat-ı İlmiye Encümeninin kuruluş amaçlarından biri de ders kitaplarında kullanılan terimlerin tespitidir. Ders kitaplarında ortak terimler kullanılması müşterek bir bilim dilinin tesisi için büyük öneme sahiptir. Maarif Nezaretinden Istılahat-ı İlmiye Encümenine gönderilen farklı tarihlerdeki yazılarda bu konuya temas edilmekte, yeni eğitim-öğretim yılı için hazırlanması düşünülen ders kitapları basılmadan terimlerin tespiti talep edilmektedir. Bunun hem yeni kitapların yazımı hem de tercüme edilecek kitaplar için gerekli görüldüğü, konunun üzerinde hassasiyetle durulduğu anlaşılmaktadır.[77]

1913 yılının son aylarında kurulan Istılahat-ı İlmiye Encümeni, çalışmalarına 1919 başlarına kadar aralıksız devam etmesine rağmen Fransızcadan Türkçeye fihrist mahiyetinde, biri yarım olmak üzere, sadece üç terimler mecmuası yayımlayabilmiştir:

1- *Istılahat-ı İlmiye Encümeni Tarafından Kamus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Tabirât İçin Vaz' ve Tedvini Tensib Olunan Istılahat Mecmuasıdır* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330).

2- *Istılahat-ı İlmiye Encümeni Tarafından Sanayi-i Nefisede Mevcud Kelimât ve Tabirât İçin Vaz' ve Tedvini Tensib Olunan Istılahat Mecmuasıdır* (Câmi'i: Celal Esad, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330)

3- *Kamus-ı Istılahat-ı İlmiye* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333).

75 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 61.
76 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 99, lef 100, lef 101.
77 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 34, lef 35.

Encümen tarafından yayımlanan "ıstılahat mecmuaları"nın ilkinde (74 sayfa) A harfinden 146, B'den 12, C'den 134, D'den 71, E'den 93, F'den 25, G'den 19, H'den 35, I'dan 97, J'den 3, K'den 3, L'den 20, M'den 65, N'den 24, O'dan 24, P'den 104, Q'dan 10, R'den 42, S'den 75, T'den 37, U'dan 7, Y'den 21, Z'den 1 ve 44 madde ek olmak üzere toplam 1132 Fransızca felsefe teriminin Türkçe karşılığı yer almıştır. İkinci mecmuada (109 sayfa) A harfinden 80, B'den 45, C'den 135, D'den 68, E'den 88, F'den 64, G'den 32, H'den 13, I'dan 35, J'den 29, L'den 35, M'den 47, N'den 28, U'dan 27, P'den 96, Q'dan 3, R'den 30, S'den 40, T'den 52, V'den 15 ve 42 madde ek olmak üzere toplam 1004 Fransızca sanat teriminin karşılığına yer verilmiştir. Üçüncü mecmuada (210 sayfa) ise sadece A harfiyle başlayan 5955 adet bilim terimine karşılıklar tespit edilmiştir.[78]

Istılahat-ı İlmiye Encümeninin ikinci yayını olan *Sanayi-i Nefise Istılahatı* mecmuasının girişinde yer alan listeye göre Encümen üyeleri 1914-1915 itibariyle şu kişilerden oluşmaktadır:

1- Mahmud Esad Efendi [Seydişehrî], Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisi.

2- İbrahim Aşkî Bey [Tanık], Bahriye mütekaidîninden.

3- Ahmed Naim Bey [Babanzâde], Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi azasından.

4- Esad Şerefeddin Bey, Darülfünun muallimlerinden.

5- Ağaoğlu Ahmed Bey, Darülfünun muallimlerinden.

6- Besim Ömer Paşa, [Akalın] Hilal-i Ahmer Cemiyeti reis-i sânîsi.

7- Celal Esad Bey [Arseven], Kadıköy daire-i belediye müdürü.

8- Celal Sahir Bey [Erozan], Türk Bilgi Derneği reisi.

9- Hasip Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti ziraat müfettiş-i umumisi.

10- Hulusi Bey, Darülfünun muallimlerinden.

11- Halid Ziya Bey [Uşaklıgil], Darülfünun muallimlerinden.

12- Rıza Tevfik Bey [Bölükbaşı], Karantina Meclisi azasından, filozof.

13- Rauf Yekta Bey, Babıâli Divan-ı Hümayun Kalemi tesvid ve tebyiz şubesi müdür muavini.

14- Salih Zeki Bey, Darülfünun müdir-i umumisi.

78 Uçman, "Istılahat-ı İlmiye Encümeni", 268.

15- Sabri Bey, Mülkiye Baytar Mekteb-i âlîsi muallimlerinden.

16- Ali Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti ticaret müdir-i umumisi.

17- Ziya Bey [Gökalp], Darülfünun muallimlerinden.

18- Kemal Cenab Bey [Berksoy], Darülfünun muallimlerinden.

19- Mehmed Cemil Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye merkez şubesi müdür vekili (binbaşı).

20- Muhammed Hamdi Efendi, [Elmalılı Hamdi Yazır], Medresetü'l-Kudat ve Medresetü'l-Vâizîn müderrislerinden.

21- Mehmed Ali Aynî Bey, Darülfünun muallimlerinden.

22- Mehmet Fatin Efendi [Gökmen], Rasathane-i Amire müdürü.

23- Mehmed Fuad Bey [Köprülü], Darülfünun muallimlerinden.

24- Mazhar Hüsnü Bey, Darülfünun Ulum-ı Tabiiye ve Riyaziye şubeleri müdürü.

25- Mahmud Bey, Maarif Nezareti Tedrisat-ı Âliye ikinci şube müdürü.

26- [Süleyman] Nutkî Bey, Bahriye mütekaidîninden, Osmanlı Kapudan ve Makinistler Cemiyeti reisi[79]

Istılahat-ı İlmiye Encümeni'nin çalışmalarına I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar aralıksız devam etmesine rağmen yukarıda adı zikredilen mecmualar dışında yayın yapmamış olmasının sebebini anlamak mümkün değildir. Oysa Encümenin felsefe, bilim ve teknoloji terimlerinin yanı sıra balıkçılık, madencilik, denizcilik de dahil hemen bütün bilim dallarıyla ilgili uzmanlar istihdam ettiği ve bu bilimlere ait terimlerin tespitine dair müzakereler yürüttüğü bilinmektedir. Ancak 1919 yılı itibariyle Istılahat-ı İlmiye Encümeni başkanı Salih Zeki ve ikinci başkanı Muhammed Hamdi [Elmalılı] beylerin bile Encümen toplantılarına katılmaması işten ümit kesildiğini göstermektedir.[80] 22 Şubat 1919'da Istılahat-ı İlmiye Encümeni'nin başkanlığına Darülfünun felsefe müderrislerinden Babanzâde Ahmet Naim Bey tayin edilmiş[81] ancak Encümenin çalışmalarına 16 Mart 1919'da resmen son verilmiştir.[82]

79 Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 45-46.

80 Istılahat-ı İlmiye Encümeni üyesi olmalarına rağmen uzun zaman Encümen toplantılarına katılmadığı tespit edilen üyelerden bazıları şunlardır: Halid Ziya Uşaklıgil, Ziya Gökalp, Celal Sahir Erozan, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Cenab Şahabettin, Ahmet Ağaoğlu. BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 85 ve lef 94. Listenin tamamı için Ek IV'e bakınız.

81 BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 125, lef 126.

82 BOA, TS.MA.e 1425-97, lef 1.

Sonuç

Istılahat-ı İlmiye Encümeni Batı dillerinden Türkçeye giren modern felsefe, bilim ve teknoloji terimleri başta olmak üzere terimlerde birlik sağlamak amacıyla kurulmuştur. Encümen yabancı terim ve kavramlara genellikle Arapça köklerden karşılıklar türetmiştir; Arapça köklerden terim yapma konusunda Encümen üyelerinin fikir birliği içinde oldukları bilinmektedir. Kendisi de bir Istılahat-ı İlmiye Encümeni üyesi olan Ziya Gökalp'in bile 1918 gibi nispeten geç bir tarihte yayımlanan *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* kitabında yabancı terimlere Arapça köklerden karşılıklar türetilmesi kanaatinde olduğu görülür. Gökalp bilim terimlerinin Arapça olmasıyla "ittihad-ı İslam" politikaları arasında bağlantı kurar.[83] Gerçi Ziya Gökalp'in ilk baskısı 1923'te yapılan *Türkçülüğün Esasları* kitabında bu düşüncelerini değiştirdiği görülür. Buna göre, "*yeni ıstılahlar aranacağı zaman iptida halk lisanındaki kelimeler, bulunmadığı takdirde, Türkçenin kıyasî edatlarıyla ve kıyasî terkip ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek, buna da imkân bulunmadığı surette Arapça ve Acemce terkipsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususî ahvalini gösteren kelimelerle tekniklere ait âlet isimlerini ecnebi lisanlarından aynen almak*" esas olacaktır.[84]

Istılahat-ı İlmiye Encümeni terimleri Arapça köklerden türetmekle birlikte, terimlerin tanım ve açıklamalarında da çok sayıda Arapça kelimeye yer vermiş, o devir için bile oldukça ağır bir dil kullanmıştır. Bununla birlikte Istılahat-ı İlmiye Encümeni tarafından yürütülen çalışmaların Türkçe ortak bir bilim dili kurmak yönünde atılmış önemli adımlardan biri olduğunu vurgulamak gerekir. Her ne kadar Istılahat-ı İlmiye Encümeninin çalışmalarından umulan netice alınamamış, yani o devir için ortak bir bilim dili kurulamamış bile olsa, konunun Türk dili ve Türkiye'nin düşünce tarihi açısından önemi ortadadır. Istılahat-ı İlmiye Encümeninin çalışmalarının sonuçsuz kalması, daha doğru bir anlatımla yeni felsefe, bilim ve teknoloji terimlerinin yerleşmemesi, türetilen terimlerin Türkçeye yabancılığı kadar, bir devrin kapanıp yeni, bambaşka bir devrin açılmasıyla da yakından ilgilidir.

83 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1918), 12-13; Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 36-37.

84 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul: Serdengeçti, 1961), 81.

Ek 1 / Appendix 1. Istılahat-ı İlmiye Encümeninin bir yıllık masraf cetveli (*BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 83).*

Senevî maaş lira	Senevî masraf lira	
-	702	İçtima masrafı
-	100	Kütüphane ücreti
-	24	Müteferrika
-	348	İkramiye (formaların intişarına göre tezyîd olunur)
72	-	Kâtip maaşı
72	1174	TOPLAM

Ek 2 / Appendix 2. Istılahat-ı İlmiye Encümeninin kuruluşuna dair yazı (*BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 84).*

Fi 29 Zilkade 331 ve fi 17 Teşrin-i evvel 329 [30 Ekim 1913]

Terakkiyat-ı medeniye sahasında henüz tesise başlayan kütübhane-i irfaniyemizi doldurmak üzere memalik-i garbiyenin hazâin-i maarifinden istifade eden erbâb-ı tetebbuun gerek mekâtibe gerek istifade-i umumiyeye mahsus olarak telif veya tercüme suretiyle vücuda getirdikleri asarda bir ıstılahı muhtelif tabirlerle ifade ettikleri görülmekte ve her milletin ulum ve fünununda esasat-ı gayr-ı mütebeddileden olan ıstılahatın bizde müellif ve mütercimlerin takdirlerine göre değişmesi hayat-ı marifetimizde ilim ve fenn lisanının tesisi ve takririni işkâl etmekde olduğundan ıstılahat-ı müsta'melenin sahih ve salimlerini tefrik ve yanlış olanlarının yerlerine muvafık ıstılahlar ikâme etmek ve henüz Türkçede mukabilleri mevcud ve müsta'mel olmayan ıstılahat içün dahi tabirat-ı münasibe vaz' etmek suretiyle bir kamus-ı ıstılahat vücuda getirilmesi lazımeden görülmüş ve bu emr-i azîm içün riyaset-i aliyyelerinde esası melfuf pusulada muharrer zevatdan mürekkeb bir encümen teşkili tensib ve bu encümene berrî ve bahrî fünun-ı askeriye ile fünun-ı ziraiyye ve tıbbiye ve ticariyede sahib-i ihtisas bir zatın intihabı nezaret-i aidelerine iş'ar edilmiş olmağla nezaret-i celilerince de bir ve nihayet iki zatın bi'l-intihab isminin iş'ar buyurulması rica olunur ol babda zevat-ı müşâr ve muma ileyhim tali' encümenlere bi't-tefrik her encümene ihtisaslarına aid ıstılahatın tesviye ve haftada bir kere ictima' ile bu mesai'-i müteferrikanın heyet-i umumiyede tedkik ve tevhid etdirilmesi ve heyetin kararına iktirân edenler pey-der-pey neşr edilmek üzere irsal buyurulması rica olunur. Encümen aza-yı kiramına her ictima' içün bir lira ücret verileceğinin ilaveten beyanı te'yid-i ihtiramata zeria kılındı efendim.

Ek 3 / Appendix 3. Istılahat-ı İlmiye Encümeninin lağvedildiğini bildiren yazı (*BOA, TS.MA.e 1425-97, lef 1*).

20 Mart 1335 [20 Mart 1919]

Istılahat-ı İlmiye [Encümeni] riyaset-i aliyyesine

Tedkikat-ı İklimiye Encümeni müdüriyeti vekaletine

Tedkikat-ı Lisaniye Heyeti riyaset-i aliyyesine

Kamus-ı Arabî Encümeni riyaset-i behiyyesine

Fenn-i Terbiye Encümeni riyaset-i aliyyesine

Sanayi-i Nefise Encümeni riyaset-i aliyyesine

Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni riyaset-i aliyyesine

Encümen-i âlîleri namına bütçeye mevzu' bulunan maaş ve masarif, muhassasatdan yapılan sarfiyata 16 Mart 335 tarihinden itibaren nihayet verilmiş olmağla encümen kütüphanesinde mevcud evrakla kütüb ve resailin makbuz mukabilinde telif ve tercüme dairesine tevdi'iyle makbuzunun irsali temenni olunur. Ol babda.

Telif ve Tercüme Dairesi müdüriyet-i umumiye-i aliyyesine

Istılahat-ı İlmiye, Tedkikat-ı İklimiye, Tedkikat-ı Lisaniye, Kamus-ı Arabî, Fenn-i Terbiye, Sanayi-i Nefise, Asar-ı İslamiye ve Milliye Encümenleri namına bütçeye mevzu' maaş ve masraf, muhassasatdan yapılan sarfiyata 16 Mart 335 tarihinden itibaren nihayet verilmiş olmağla salifü'z-zikr encümenlerde mevcud evrakla kütüb ve resailin tesellüm ve Telif ve Tercüme Dairesi demirbaş defterine kaydıyla hıfzı temenni olunur. Ol babda.

Ek 4 / Appendix 4. Istılahat-ı İlmiye Encümeni üyesi olmasına rağmen uzun zaman toplantılara katılmadığı tespit edilen kişiler (*BOA, MF.MKT. 1191/51, lef 85 ve lef 94*).

Halid Ziya Bey (Darülfünun muallimlerinden); Besim Ömer Paşa (Hilal-i Ahmer cemiyeti reis-i sânîsi); Mehmed Ali Aynî Bey (Darülfünun muallimlerinden); Cemal Bey (Ticaret ve Ziraat Nezaret-i celilesi maaş müdür-i umumisi); Celal Sahir Bey (Düyun-ı Umumiye Osmanlı dâyinler vekili kâtibi); Mehmed Cemil Bey (İran Devleti nezdine Osmanlı ataşemiliteri tayin edildiğinden infikâk etmişdir); Ziya Gökalp Bey (Darülfünun muallimlerinden); Edhem Suphi Bey; Cevad Mazhar; Aziz; Süleyman Nazif; Cenab Şahabeddin; Mühendis Hüsnü; Miralay Hakkı; Karakin Efendi; Rıza Bey; Emin; Said; Mahmud Esad Efendi (vefat eylemişdir); Ağaoğlu Ahmed Bey; Kemal Cenab Bey.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemistir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmişlertir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (MF.MKT.) 1199/15; 1201/12; 1213/95; 1191/51; 1201/63.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1425/92; 1425/97.

Basılı Kaynaklar / Printed Sources

Aynî, Mehmet Ali. *İntikad ve Mülahazalar - Dinî, Felsefî, Tasavvufî, Ahlakî ve Edebi*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339.

Babanzâde Ahmed Naim. *Mebâdî-i Felsefe'den Birinci Kitab İlmü'n-Nefs, Georges L. Fonsegrive'den Tercüme*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi, 2003.

Bilim ile Bilim Tarihi Arasında Salih Zeki. Editör Elif Baga. İstanbul: Ketebe, 2021.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik. *Biraz da Ben Konuşayım*. Hazırlayan Abdullah Uçman. İstanbul: İletişim 1993.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik. *Mufassal Kamus-ı Felsefe*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330.

Çelik, Hüseyin. *Ali Suavi ve Dönemi*. İstanbul: İletişim, 1994.

Ergin, Osman Nuri. *İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısiyle Türkiye Maarif Tarihi,* c. 3-4. İstanbul: Eser Matbaası, 1979.

Ertop, Konur. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 2: 333-340. İstanbul: İletişim, 1985.

Fazlıoğlu, İhsan. "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşumundaki Yeri ve Önemi." *Nazari Ufuk İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi* içinde 195-253. İstanbul: Ketebe, 2022.

Istılahat-ı İlmiye Encümeni Tarafından Kamus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Tabirât İçin Vaz' ve Tedvini Tensib Olunan Istılahat Mecmuasıdır. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330.

Istılahat-ı İlmiye Encümeni Tarafından Sanayi-i Nefisede Mevcut Kelimât ve Tabirât İçin Vaz' u Tedvini Tensib Olunan Istılahat Mecmuasıdır. Câmi'i Celal Esad. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1330.

İsmail Suphi Ethem. *Ulum-ı Tabiiyye Lügati*. Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası, 1327-1911.

Kalafat, Şermin. "Kutadgu Bilig'de Geçen Bazı Hesap Terimleri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/59 (2018): 138-152.

Kalafat, Şermin. "Kutadgu Bilig'de Geçen İki Matematik Terimi Hakkında: Cebr ü Mukâbel(e) ve 'Aded-i cezrî." *Dil Araştırmaları* 23 (2018): 159-172.

Kalafat, Şermin. "Uygur Sivil Belgelerindeki Hesapla İlgili Söz Varlığından Hareketle Uygurlarda Hesap Kavramı ve Kültürü." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7, 4 (2018): 2078-2118.

Kalafat, Şermin. "Türkçede Sıra Dışı Bir Matematik Teriminin Semantik Yolculuğu: Kara Cümle." *Turkish Studies* 14, 4 (2019): 2425-2448.

Kamus-ı Istılahat-ı İlmiye. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.

Kara, İsmail. *Bir Felsefe Dili Kurmak -Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Dergâh, 2016.

Karal, Enver Ziya. "Tanzimat'tan Sonra Dil Sorunu." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 2: 314-332. İstanbul: İletişim, 1985.

Korkmaz, Zeynep. *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Türk Dil Devrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1963.

Kushner, David. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Çeviren Rekin Ertem, Şevket Serdar Türet ve Fahri Erdem. İstanbul: Kesit, 2009.

Levend, Agâh Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1972.

Lewis, Bernard. *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*. Çeviren İhsan Duru. İstanbul: Ayışığı, 2000.

Lewis, Geoffrey. *Trajik Başarı -Türk Dil Reformu*. Çeviren Mehmet Fatih Uslu. İstanbul: Paradigma, 2007.

Namık Kemal. "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazâtı Şâmildir." *Tasvir-i Efkâr,* 16 Rebiülâhir 1283: 1-2.

Önler, Zafer. "Divânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Tıp Terimleri." *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* içinde 146-161. İstanbul: Dergâh, 2019.

Önler, Zafer. "Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler." *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* içinde 166-176. İstanbul: Dergâh, 2019.

Önler, Zafer. "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı." *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* içinde 247-259. İstanbul: Dergâh, 2019.

Önler, Zafer. "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları." *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* içinde 260-286. İstanbul: Dergâh, 2019.

Önler, Zafer. "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri." *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* içinde 287-318. İstanbul: Dergâh, 2019.

Önler, Zafer. "On Dört ve On Beşinci Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri." *Dil ve Kültür Üzerine Yazılar* içinde 319-370. İstanbul: Dergâh, 2019.

Öksüz, Yusuf Ziya. *Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi - Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi.* Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995.

Özdem, Ragıp. "Tanzimat'tan Sonra Yazı Dilimiz." *Tanzimat 1* içinde 859-931. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1999.

Sadoğlu, Hüseyin. *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010.

Salih Zeki Özel Sayısı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7, 1 (2005).

Saraç, Celal. *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Kızılelma, 2001.

Sarıkavak, Kazım. "Yanyalı Esad Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 322-323. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Szurek, Emmanuel. “Gouverner par les Mots - Une Histoire linguistique de la Turquie nationaliste.” Doktora tezi, Ecole des hautes Études en Sciences sociales, Paris, 2013.

Şimşir, Bilal N. *Türk Yazı Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh, 2000.

Tıngır, Andon B. ve Kirkor Sinapyan. *Fransızcadan Türkçeye Istılahat Lügati - Dictionnaire français-turc des Termes techniques des Sciences, des Lettres, et des Arts.* Constantinople: Imprimerie & Lithographie K. Bagdadlian, 1892.

Uçman, Abdullah. “II. Meşrutiyet’ten Sonra İlmî Terimlerin Tespitinde Önemli Bir Teşebbüs: Istılahat-ı İlmiye Encümeni.” *Türk Dili* 536 (1996): 199-205.

Uçman, Abdullah. “Istılahat-ı İlmiye Encümeni.” *Tarih ve Toplum* 40, 239 (2003): 257-274.

Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken, 2001.

Vahid. *Bazı Istılahat-ı Mühimme-i Sanaiyye Hakkkında Mütalaat*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

Ziya Gökalp. *Türkçülüğün Esasları.* İstanbul: Serdengeçti, 1961.

Ziya Gökalp. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1918.